

LÁZÁR KATALIN Ph.D
tudományos főmunkatárs

Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Központ,
Zenetudományi Intézet

lazar@zti.hu

HAGYOMÁNYOS JÁTÉKOK – MODERN OKTATÁS- NEVELÉS

TRADITIONAL GAMES, MODERN EDUCATION

Abstract

Many people think that using traditional games in education would reflect the same backwardness than using a horse cart instead of a car. However, this is not so. Traditional games meant the school for children for a very long time, during playing they learnt everything they needed as grown-ups. Playing is not waste of time, but the best means of developing handling instruments, manual skills, culture of movement, intellect and emotion. It helps to create a positive self-estimation in children, helps their socialization, and all these are motivated by the pleasure and experience attached to it. We must not give these games up in nursery schools, neither in schools, possibly not even later. There are other kinds of games (chess, games of logic, certain kinds of computer games etc.) being useful, but with the help of traditional games children may attain such abilities which are impossible or very difficult to acquire in any other way.

A hagyományos játékok haszna a hagyományos kultúrában és a 21. században

A téma nem igazán hálás, a hagyományos (népi) játékok tanítását, terjesztését legfőljebb a „szent hagyományörzés” jegyében vállalják néhányan: rendszerint olyasminek tekintik, ami divatjamúlt, elavult, mint a petróleumlámpa. Pedig ez nem így van: sajnos azonban a legtöbb pedagógus egyáltalán nem tudja, mik azok a népi játékok, mire használták őket a hagyományban és mire volnának használhatók manapság.

Jelenleg a népi játékokon kívül számos élvezetes és hasznos játékfajta ismeretes: táblás társasjátékok, sakk, legó, és persze a számítógépes játékok. Az utóbbiak között igenis vannak jók és hasznosak: vannak memóriajátékok, logikai játékok és egyebek, amelyek a gyerekek különféle készségeit

fejleszthetik. Akkor miért nem elég ezeket játszani, miért kellene nekünk a népi játékok a 21. század elején? Még az a jobbik eset, ha ez a kérdés: a rosszabb, ha az, hogy miért kell egyáltalán játszani. Nézzük, hogy miért.

A kötelező közoktatásnak a 19. század végén történt bevezetése előtt a játék volt a gyerekek iskolája. Mindent, amire gyerekként és felnőttként szükségük volt, a játékok közben tanultak meg. Ezt ékesszólóan mutatják a játékfajták nevei is: *eszközös játékok*, *mozgásos játékok*, *szellemi játékok*, *párválasztó játékok*. Az *eszközös játékok* közben meg tanultak bánni a bottal, labdával és egyéb eszközökkel, tapasztalatokat szereztek különféle anyagokról és megtanultak belőlük különféle tárgyakat elkészíteni, miközben fejlődött kézügyességük, a kéz finom mozgásait is beleértve. A *mozgásos játékok* kialakították megfelelő mozgáskultúrájukat: játszásuk közben fejlődött fűrgességük, erősödtek izmaik, megtapasztalták, hogy milyen módon tudnak ketten (párokban) vagy többen (csoportokban) együtt mozogni. A *szellemi játékok* közben szellemi képességeik fejlődtek: memóriájuk, szókinccsük, leleményességük, kreativitásuk. Az ezek közé tartozó kitalálós játékok közben a rejtvények feladásának és megoldásának képessége is fejlődött, a rejtőkereső játékok közben pedig az elrejtés/elrejtőzés és a megtalálás képessége egyaránt. A *párválasztó játékok* az érzelmi nevelést szolgálták: a játszóknak megtanulták, hogyan fejezzék ki pozitív és negatív érzelmeiket egyaránt, akik pedig ilyen jelzéseket kaptak, megtanulták, hogy azokat hogyan fogadják el. Nincs kínosabb látvány annál, amikor egy gyereket születésnapja alkalmával felköszöntenek a többiek, és mindenki, még az ünnepe is, aki felé természetesen pozitív érzelmek áradnak, zavarban van, nem tudja, hogyan viselkedjen: annak megtanulása didaktikus módon nemigen lehetséges, de a játék közben az volt, s ez nem tekinthető fölöslegesnek. Ráadásul a gyerekek élvezték is mindezen játékok játszását, ami motivációt adott nekik a felsorolt képességek elsajátításához. Ezek a szempontok alkalmasnak bizonyultak egy típusrend kialakítására is a MTA Bölcsészettudományi Központjának Zenetudományi Intézetében található népi játékok gyűjteményében, amely mindenfajta játékot tartalmaz a rongybabakészítéstől a párválasztó körjátékokig, a labdajátékoktól a kitalálós játékokig. Ezek tanulmányozása közben bebizonyosodott, hogy a játékok valóban fejlesztik a gyerekeket, és a fejlődéshez motivációt is adnak.

Ahhoz, hogy a népi játékokat felhasználhassuk az oktatásban, többek között arra is szükség volna, hogy az oktatók előítéleteit legyőzzük. Az előítéletek oka részben az, hogy magyarul a „játék” szó azt is jelenti: „nem komoly, könnyű”, és ez a jelentés a népi játékokkal kapcsolatban is megjelenik. Sok szülő ezért ellenzi a játéktanítást, játszást még az óvodákban is: szerintük a gyerekek inkább tanuljanak valami hasznosat, matematikát vagy nyelvet már az óvodában, ne pazarolják az idejüket játszásra. Másrészt az előítéletek oka az, hogy a legtöbb oktató egyáltalán nem tudja, mik azok a népi játékok azon

a néhány énekes körjátékon kívül, amit az óvodában tanultak, és azon a néhány játékdalon kívül, ami az iskolai tananyagban különféle zenei fordulatokat illusztrál.

Az első szükséges lépés a népi játékok tanítása volna az óvó- és tanítóképző főiskolákon. Akik sokfajta népi játékot ismernek, azokat nem kell meggyőzni arról, hogy azok hasznosak a gyerekek számára, és sokféle módon fejlesztik őket. A sokfajta játékból mindig ki lehet választani azokat, amelyek megfelelnek a körülményeknek és a csapat hangulatának. Ez nagyon hasznos volna az óvodában és iskolában egyaránt.

Az óvodában még létezik olyan foglalkozás, amikor különféle anyagokból különféle tárgyakat készítenek a gyerekek: készíthetnének ez alkalmakkor különféle játékeszközöket, játékszereket is, ez elő is fordul néhol. Sajnos ezen kívül a népi játékok kizárólag a zenei nevelés eszközeként jelennek meg. Ezzel nem az a probléma, hogy énekes játékokról von szó: itt a fő cél nem az, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, élvezzék a játékot, hanem az, hogy tisztán intonáljanak, pedig 6 éves kor alatt csak néhány gyerek képes erre. Ha dallamos változat tanítása kerül sorra, azt lehet mondani: „Gyerekek, próbáljatok meg együtt énekelni, ott, ahol a többiek!” Ez felnőtteknél nem feltétlenül válik be, de a gyerekek értik, és sokat javíthat a helyzeten.

Az átlagos iskolában nincsen lehetőség játszani. Pedig a népi játékokat a normál iskolarendszerben is lehetne használni különféle órákon, ha a tanárok előítéleteit sikerülne legyőzni, és megfelelő játékismeretet biztosítani. Nézzük meg ebből a szempontból a hagyományos iskolarendszert, ahol a gyerekeknek matematika-, történelem-, irodalom-, technika-, ének- és testnevelés-óráik vannak. Minden lehetőséget nem tudok felsorolni, mivel egyik tárgynak sem vagyok szaktanára: az ő leleményességüktől függ, hogyan tudják kiegészíteni a listát. Mindenesetre példákkal szeretném igazolni, hogy a népi játékok nemcsak ének- és testnevelés-órákon használhatók, hanem másokon is, bár jóval kisebb mértékben.

Hagyományos játékok a hagyományos iskolában

Matematika

Első pillantásra ijesztőnek tűnhet, de némi matematika is megjelenik a népi játékokban. Az óvodában egyes szövegek segítségével meg lehet tanulni a számok sorrendjét egytől tízig, s ezeket a szövegeket szívesen mondogatják a gyerekek többször is. Vannak azonban olyanok is, amelyek a nagyobbak számára érdekesek. Ezek persze többnyire beugratások: a hagyományos játékok között van pl. egy olyan kérdés, amely szerint a pap a lányával, a kántor a feleségével találtak három almát, és mindenkinek jutott egy (MNYr VI. 322. l.). A kérdés, hogy ez hogyan lehet, akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy a három

almát hogyan lehet egyenlően elosztani köztük. A megoldás: hárman voltak, mert a pap lánya volt a kántor felesége. Itt nem kell sokat számolni.

Van aztán másik kérdés is, ahol valóban számolni kell: „Hatvan papnak, hat kappannak, hatvanhárom nótárusnak [jegyzőnek] hány körme van?” (MNyr XXXIX. 42. l.) Itt az a beugratás, hogy a kappanok nem számítanak, mert nekik nem körmük, hanem karmuk van: ez az első, amit tudni kell. A második, hogy egy embernek hány körme van (20), azután következik egy összeadás ($60+63=123$), utána pedig egy szorzás ($123 \times 20=2460$). Ez bizony matematika, ráadásul fejben számolás, bár manapság nyilván a számológépet veszik elő a gyerekek a megoldáshoz, ahelyett, hogy fejben megkétszereznék a 123-at, és az eredmény mögé tennének egy nullát.

Van még egy kedves számolási feladat, minden más nyelvre lefordíthatatlan: szintén beugratós, jellemzője, hogy nem lehet jól megoldani. Azt mondja egyik a másiknak: „Szervusz, öccse! Öt török, öt görög hány ember?” (MTA BTK ZTI LSZ 73619) Ha a válasz „10”, akkor azért nem jó, mert szerb húsz, öt cseh, öt török és öt görög 35. Ha „35”, akkor meg azért, mert akkor a kérdés feladója a szerbeket és cseheket köszönésnek tünteti fel, öt meg öt pedig bizony nem 35.

Történelem

Amikor a magyarok történelmét tanítjuk, érdemes volna beszélni a kereszténység előtti hitvilágról. A kereszténység fölvételekor azt csaknem teljesen kiirtották, de senkinek nem jutott eszébe a játékok között kutakodni, hogy onnan is eltüntesse. Így aztán a játékok őriznek ősi hiedelmeket, ezeket a játékok mellett a rokon (finnugor) nyelvű népek hiedelmeinek, folklórájának segítségével lehet kutatni.

Az egyik legismertebb ilyen változat a gólyához szól: „Gólya, gólya, gilice, mitől véres a lábad, török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja, sippal, dobbal, nádi hegedűvel”. Borsai Ilona ezt írja erről: „Már Erneyi Pál is valószínűnek tartotta, s azóta több más kutató is megerősítette, hogy "e versikében a hangszerekkel való sámán-gyógyítás ősrégi emléke maradt reánk." (...) A "mitől véres a lábad" formula utalás a gólya lábának piros színére. A "török gyerek" emlegetése pedig a 150 évig tartó török uralmat idézi”. (Borsai 1984. 22. l.) Róheim Gézánál a következőket olvashatjuk: „A nagy lármával, sippal, dobbal, nádi hegedűvel való gyógyítás a sámánkodó gyógyítás világszerte elterjedt típusát mutatja, az ütögetés talán a betegségsszellem kiverésének maradványa”. (Róheim 1912. 360. l.)

Az is a sámán feladata volt, hogy a megfelelő időjárást biztosítsa: ennek maradványai találhatók meg a naphoz és az esőhöz szóló mondókákban, amiket a gyerekek az ég felé tárt karokkal mondtak. Több mondóka mellett a naphívogatók is az ősi pogány hitvilág emlékeit őrzik; „voltaképpen tavaszvárászló szövegek, az életet adó meleget hívogatják”, (Borsai 1984. 19. l.)

noha mágikus jelentőségükről az azokat mondó gyermekek ma már nem tudnak.

Egy játékban, amit eredetileg csak tavasz kezdetén játszottak, a hét napjai közül hármat fordított sorrendben találunk: péntek, csütörtök, szerda. Ennek eredete az a hiedelem, hogy a szellemek világában minden ugyanolyan, mint az emberekében, csak fordítva van, tehát a sámánnak is fordítva kell beszélni, ha a szellemekkel akar kapcsolatot tartani. Ezt régészeti leletek is alátámasztják, amikor a sírokban a bal kézhez tették azokat az eszközöket, amelyeket az emberek életükben jobb kezükkel használtak. Egy hanti (osztják) temetőben – a hantik legközelebbi nyelvrokonaink – a sírokra felfordítva tették a rénszánt, teáskannát, hogy a halottak tudják azokat használni a másvilágon.

Irodalom

A magyar irodalom tanításához hozzátartozik a népköltéssel való ismerkedés is, amelynek egyik jellemző eszköze pl. a betűrím (alliteráció). Az alliterálás a magyar és a magyarral nyelvrokon népek költészetének fontos eleme: a finnek nemzeti eposza, a Kalevala soraiban¹⁰ éppúgy megtalálható, mint legközelebbi nyelvrokonaink, a hantik (osztjákok) énekeiben¹¹.

A népi játékokban igen sok alliteráló szöveg található, amelyek K-val, M-mel vagy más hanggal kezdődnek, és amelyeket a gyerekek gyakran és szívesen mondogatnának, ha ismernék őket. Van olyan játék is, amelyben az a feladat, hogy egy megadott hanggal (pl. K vagy M) kezdődő szavakat kell mondani: ezekből nem lesz mondat, de innen már csak egy lépés az alliterálás. A gyerekek kaphatnának olyan házi feladatot, hogy a lehető leghosszabb szövegeket írják azonos hangokkal kezdődő szavakból: soha nem felejtenek el, mi az az alliteráció.

Technika

A tárgyak készítésének szerepéről már volt szó az óvodával kapcsolatban: ez folytatható, a kézügyesség fejleszthető az iskolában is. A technikaórákon a gyerekek ahelyett, hogy kétféle fémből képet állítanának elő, készíthetnének nádsípot, nemezlabdát, pörgettyűt, szélforgót és egy sereg más játékszer. Mindenki szeret a maga által készített játékkal játszani, és büszke arra, hogy az alkalmas a játszásra.

¹⁰ „Lähteäni laulamahan, Saa'ani sanelemahan”, ill. „Sanat suussani sulavat” stb.

¹¹ Pl. „tula taAai tul Luŋkne” (LÁZÁR 1997. 127. l.). A hanti epikus énekekben a leggyakoribb alliterálási forma, hogy egy névszó és jelzője ugyanazzal a hanggal kezdődik: jem jey, jenklej jäwen, kewLeŋ kōta, kuLeŋ kāt stb. (Technikai okokból a szavak fonetikus átírását egyszerűsítettem.)

Eközben a gyerekek megismerkednének a különféle anyagokkal: faragás közben tapasztalhatnák a különbséget a fajták között, a nemez készítésekor megtapasztalhatnák, hogy mekkora erő és milyen ügyesség kell hozzá. Megtanulnák, hogy milyen anyag mire alkalmas, és meg tanulnának bánni a fával, náddal, gyapjúval, papírral és más anyagokkal.

Ének

A szolmizálás, tiszta intonálás, különféle zenei fordulatok és ritmusfajta megtanulása főként az énekes párválasztó játékok segítségével történik, pedig vannak különféle füzetek (lásd pl. Kodály 1937-1942), amelyek kifejezetten pedagógiai céllal készültek. Az óvónők, tanítónők ezekből megtaníthatnák a megkövetelt zenei tudásanyagot, és megtarthatnák a játékot a gyerekek komplex fejlesztésére és az ahhoz biztosított motivációra, mert a gyerekek akkor szeretnek játszani, ha nem tömjük tele a játékot didaktikus elemekkel.

Az énekes játékok igenis alkalmasak volnának arra, hogy a gyerekek megtanuljanak énekelni, de főleg akkor, ha nem a tiszta éneklés szerepelne a játék egyedüli céljaként. Ha volna lehetőség a játék közbeni mozgásra, a gyerekek boldogan énekelnének közben: ha az intonálás nem tiszta, a megoldás nem az, hogy a tanár panaszkodjon, hogy egyesek (vagy sokan) milyen hamisak, hanem pl. az, hogy egyszerű dallamokat tanítson, amelyek pl. mindössze két hangból állnak. Természetesen ezeket is játék közben, mert úgy sokkal érdekesebb. Nincs értelme 6 éves kor alatti gyerekektől tiszta intonálást követelni, s ha azzal gyötörjük őket, hogy hamisak, abbahagyják az éneklést, és sehogyan, semmilyen körülmények között nem fognak énekelni. Egyre több olyan felnőttel találkozhatunk, akiken ez az eredmény látszik: sohasem énekelnek, és még az ötletet is hajmeresztőnek találják.

Előfordulhat, hogy valaki egyedül hamisan énekel, de másokkal együtt tisztán tud énekelni. A fő probléma nem a hamis éneklés, mert az korrigálható, hanem az, ha abbahagyják az éneklést: aki nem énekel, annak életéből a szórakozásnak egy szép, örömteli, alapvető formája tűnik el.

Testnevelés

A testnevelésórákon a test játékaik, a mozgásos játékok volnának elsősorban használhatóak. Kettő közülük az 1960-1970-es években még szerepelt a testnevelésóra anyagában: az egyik a bakugrás volt, amelyben a lehajolt gyerek helyett a megfelelő magasságúra állított tornaszekrényt kellett átugrani, a másik a sőtörés, amely a hátizmokat erősítette és a gerinc ízületeit lazította.

Az iskolában a különféle szabályokat tartalmazó eszközös játékok szintén használhatóak volnának: vannak egyénileg és csapatokban játszott változatok, amelyek színesíthetnék a szinte kizárólag a futballból, kézi- és kosárlabdából álló játékkészletet.

Oktatás, nevelés a 21. században

Összefoglalásként azt is meg kell magyaráznom, miért használtam többnyire feltételes módot, amikor arról beszéltem, hogyan lehetne a népi játékokat felhasználni az óvodában és iskolában. Az óvodák és iskolák többsége nemcsak nem használja föl ezeket, hanem nem is tud róluk, és ha az oktatók, igazgatók meghallják a „népi játék” kifejezést, grimaszolnak és hátat fordítanak. Ez nem túl szerencsés, mivel ezek a játékok valóban hasznosak lehetnének, és mivel a 21. század elejének városi gyermekei nemigen játszóak ezeket, illetve más mozgással járó tevékenységeket sem végeznek, számos problémájuk keletkezik: lusták, meg sem akarnak mozdulni, kövérek, és egészségtelen, mozgásszegény életmódjuk következtében számos betegséget összeszednek.

Nem tudom, hogy lesz-e lehetőség arra, hogy újjáélesszük a népi játékokat, hogy a kutatók és szakemberek ráébredjenek arra, hogy ezek valóban fontosak. 36 éve végzem a meggyőzés munkáját, 36 éve tanítok játékokat, amikor és ahol csak lehetőségem van rá, gyerekeknek és felnőtteknek, köztük pedagógusoknak egyaránt. Partizánmunka ez, önmagában bizonyosan kevés, de sikerült lehetőséget teremtenem arra, hogy ha sok év múlva fölébred ez iránt az érdeklődés, amikor már nem lehet ezeket adatközlőktől gyűjteni, legyen mihez nyúlni. Ezt a lehetőséget a népi játékok típusrendje adja, valamint a gyűjtemény a MTA BTK Zenetudományi Intézetében. Remélem, minél hamarabb ki fogják használni.

Rövidítések és felhasznált irodalom

- MNy: Magyar Nyelvőr 1872-. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának folyóirata.
MTA BTK ZTI LSZ: hangfelvétel nélküli adat leltári száma a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Zenetudományi Intézetének archívumában,
Borsai Ilona (1984): Népi gyermekjátékok, mondókák. In: Dobszay László: A magyar dal könyve. Zeneműkiadó, Budapest. 17-110. l.
Kodály Zoltán (1937-1942): Bicinia Hungarica 1-4. Magyar Kórus, Budapest.
Róheim Géza (1912): Samánkodó gyógyítás nyoma egy gyermekversben. In: Ethnographia XXIII. 360-362. l.